

Το ελληνικό δημοψήφισμα του 2015: «δημοκρατική στιγμή» (ή) (και) κύκνειο άσμα της μεταπολιτευτικής δημοκρατίας;

Γιάννης Μαυρής¹

Ημερομηνία δημοσίευσης: 7/7/2016

Ανάρτηση: <http://www.mavris.gr/4846/greek-referendum-2015/>

«Μια κοινωνία προσεγγίζει ίσως περισσότερο το ιδεώδες της μαζικής συμμετοχικής δημοκρατίας στα πρώτα χρόνια της δημοκρατικής της ζωής ή μετά από μεγάλες κρίσεις του συστήματος, όταν υπάρχει ένας διάχυτος ενθουσιασμός για τη δημοκρατία· όταν πολλές διαφορετικές ομάδες και οργανώσεις απλών ανθρώπων συμμετέχουν στην προσπάθεια διαμόρφωσης μιας πολιτικής ατζέντας, που θα ανταποκρίνεται επιτέλους στις αγωνίες τους· όταν τα ισχυρά συμφέροντα που κυριαρχούν στις μη δημοκρατικές κοινωνίες δέχονται σοβαρά πλήγματα και περιέρχονται σε θέση άμυνας· και όταν το πολιτικό σύστημα δεν έχει ανακαλύψει ακόμη τρόπους να ελέγχει και να χειραγωγεί τα νέα κοινωνικά αιτήματα.

(Colin Crouch, 2006, *Μεταδημοκρατία*, Αθήνα: Εκκρεμές, σ.61-2: «Η δημοκρατική στιγμή»)

1. Η σημασία του ελληνικού δημοψηφίσματος του 2015

Στο ελληνικό δημοψήφισμα της 5/7/2015, η συντριπτική απόρριψη (61,3%, έναντι 38,7%) της προωθούμενης από το Eurogroup μνημονιακής συμφωνίας για την Ελλάδα, όπως και στο πρόσφατο βρετανικό δημοψήφισμα, η ιστορικής πολιτικής σημασίας απόφαση του βρετανικού λαού για έξοδο από την Ευρωπαϊκή Ένωση (51,9%-48,1%), δεν αποτελούν μεμονωμένα «ατυχήματα». Έρχονται να προστεθούν στην αλληλουχία των δημοψηφισμάτων εκείνων, στα οποία οι πολιτικές πρωτοβουλίες και οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) αποδοκίμαστηκαν από τη λαϊκή ψήφο: Ηνωμένο Βασίλειο (2016), Ελλάδα (2015), Ιρλανδία (2001 και 2008), Ολλανδία (2005), Γαλλία (2005) Σουηδία (2003), Δανία (2000, 1992). Η απόρριψη, μέσω δημοψηφισμάτων, της πολιτικής των κυρίαρχων ελίτ αποτελεί τη νέα μορφή με την οποία εκδηλώνεται η κοινωνική δυσαρέσκεια εντός της ΕΕ. Επιπλέον, το ελληνικό ποσοστό απόρριψης, μαζί με το αντίστοιχο ποσοστό απόρριψης της Συνταγματικής Συνθήκης στο ολλανδικό δημοψήφισμα του 2005 (61,5%) **είναι τα υψηλότερα, που έχουν παρατηρηθεί ποτέ, μεταξύ εννέα απορριπτικών δημοψηφισμάτων για ευρωπαϊκά ζητήματα**, στην περίοδο 1972-2008 (Hillebrandt 2008, πίνακας 1).

Εντούτοις, το ελληνικό δημοψήφισμα διεκδικεί και μια παράδοση πρωτοτυπία. Είναι μοναδικό, ως προς το γεγονός, ότι η λαϊκή ετυμηγορία που κατέγραψε, ακυρώθηκε αυθημερόν. Με την ακαριαία αντιστροφή του εκλογικού αποτελέσματος του περσινού Ιουλίου τερματίστηκε απότομα το εξάμηνο πείραμα αριστερής διακυβέρνησης εντός της ΕΕ, που επιχείρησε η πρώτη κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ. Με τη συνθηκολόγηση και προσχώρησή της στη μνημονιακή στρατηγική, όμως, προκλήθηκαν σημαντικοί κλυδωνισμοί. Παρά τη δεύτερη επικράτηση του ΣΥΡΙΖΑ, στις εκλογές που ακολούθησαν τον Σεπτέμβριο του 2015, η πολιτική μετάλλαξη του κυβερνώντος κόμματος συνοδεύτηκε με αναζωπύρωση της κρίσης εκπροσώπησης, που χαρακτηρίζει εξ αρχής την εποχή των Μνημονίων. Το

¹ Ο Γιάννης Μαυρής είναι πολιτικός επιστήμονας, Πρόεδρος & Διευθύνων Σύμβουλος της Public Issue.

δημοψήφισμα υπήρξε, ταυτόχρονα, σημείο κορύφωσης της λαϊκής υποστήριξης στην κυβέρνηση της αριστεράς και απαρχή της κατακρήμνισής της. Η σχέση εκπροσώπησης του ΣΥΡΙΖΑ με το μπλοκ των κυριαρχούμενων τάξεων, που βρισκόταν σε διαδικασία διαμόρφωσης μετά το 2012 (στην τριετία 2012-2015), διεγράφη ανεπανόρθωτα. Για αυτόν το λόγο, ο Ιούλιος του 2015 αποτελεί *σημείο καμπής στην περιοδολόγηση της ύστερης μεταπολιτευσης*. Σε συνδυασμό με τις εκλογές του Σεπτεμβρίου, ενδέχεται να αποδειχθεί το *κύκνιο άσμα της μεταπολιτευτικής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας*.

Η ηγεσία του Ναι και οι καθεστωτικοί διανοούμενοι αμφισβήτησαν τη «συνταγματικότητα» του δημοψηφίσματος, επικέντρωσαν την κριτική τους στην «προβληματική» μεθόδευση της διεξαγωγής του, την περιορισμένη χρονική διάρκεια της προεκλογικής περιόδου (μια εβδομάδα) και την «κακότεχνη» λεκτική διατύπωση και την «ασάφεια» του ερωτήματος στο ψηφοδέλτιο. Πρόκειται για προσχηματική κριτική δευτερεύουσας σημασίας που συγκαλύπτει το μείζον. Αφενός, την πολλαπλή κατάλυση του Συντάγματος και την αποκάλυπτη παράκαμψη του μεταπολιτευτικού κοινοβουλευτισμού, και αφετέρου την ποικιλόμορφη συρρίκνωση του εκλογικού δικαιώματος και την ανοικτή χειραγώγηση των εκλογών², που έχει συντελεστεί συστηματικά από το 2012. Σε αυτά τα ζητήματα, οι περισσότεροι εκπρόσωποι της συνταγματικής ιδεολογίας προτίμησαν να σιγήσουν.

Αξίζει να υπενθυμίσει κανείς, ότι σε τέσσερις δεκαετίες που ακολούθησαν την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, ουδέποτε διενεργήθηκε δημοψήφισμα στην Ελλάδα. Ούτε για την ίδια τη στρατηγική επιλογή της ένταξης, ούτε για την επικύρωση των νεώτερων Συνθηκών, ούτε και για το ευρωπαϊκό Σύνταγμα. Η Ελλάδα δεν ακολούθησε την αυξανόμενη τάση διενέργειας δημοψηφισμάτων, που καθιερώθηκε σταδιακά στον ευρωπαϊκό χώρο. Με βάση την μελέτη των Mendez, Mendez και Triga (2009,66-8), στα πρώτα 50 χρόνια ύπαρξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1958-2008) είχαν πραγματοποιηθεί συνολικά **47 δημοψηφίσματα**, σχετικά με ευρωπαϊκά θέματα, ελάχιστα (8) στην περίοδο των πρώτων 30 ετών (1958-1987) και 39 εξ αυτών στην τελευταία 20ετία 1988-2008. Ο C.H. de Vreese (2007,6), καταγράφει σε κράτη-μέλη και προς ένταξη, **32 εθνικά δημοψηφίσματα** για θέματα ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, στην περίοδο 1972-2005, **εκ των οποίων 9 (28%) με απορριπτικό αποτέλεσμα για τους ευρωπαϊκούς θεσμούς**. Σύμφωνα με μια πιο πρόσφατη καταγραφή, τα τελευταία 31 χρόνια, σε 26 χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν πραγματοποιηθεί, συνολικά, **118 δημοψηφίσματα** (συμπεριλαμβανομένου του ελληνικού και του πρόσφατου βρετανικού) και περίπου το 25% εξ αυτών αφορά την επικύρωση των Συνθηκών.³ Το 2004, η διεύρυνση της ΕΕ, με 10 νέα κράτη-μέλη εγκρίθηκε με δημοψήφισμα, στα 9 εξ αυτών, ενώ εξαίρεση αποτέλεσε μόνον η Κύπρος.

Η πραγματική πολιτική αιτία του «μίσους» για τη διενέργεια του δημοψηφίσματος, δεν είναι άλλη από την εδραιωμένη, εδώ και καιρό, αντιδραστική «δημοφοβία» των κυρίαρχων ελίτ, ο «φόβος των μαζών». Αυτό που τρώμαξε τις κυρίαρχες τάξεις είναι το γεγονός ότι το δημοψήφισμα έδινε τη δυνατότητα να αποκαλυφθεί η τεράστια απόσταση, το χάσμα που υφίσταται, ανάμεσα στους κυβερνώντες και τους κυβερνώμενους.

Από την πλευρά της κοινωνικής συμμετοχής, το ελληνικό δημοψήφισμα αποτέλεσε **κορυφαία δημοκρατική «στιγμή»** (Crouch 2006, 61-2).⁴ Ανεξάρτητα από την -εκ των υστέρων- ακύρωση της πρωτοφανούς δυναμικής του, το δημοψήφισμα προκάλεσε μια **«στιγμαία δημοκρατική ρωγμή»**, στο

² Βλέπε σχετικά: Γιάννης Μαυρής. «Οι αθέατες όψεις του εκλογικού πολέμου. Εκλογές σε δύο στάδια: Το ελληνικό εκλογικό πείραμα». 5 Μαΐου 2014. http://www.mavris.gr/3981/elliniko_eklogiko_peirama/

³ Τα περισσότερα δημοψηφίσματα με ευρωπαϊκό αντικείμενο έχουν πραγματοποιηθεί στην Ιρλανδία (20), την Ιταλία (16) και τη Λιθουανία (12). Σχετικά με την αυξανόμενη εκδήλωση της κοινωνικής δυσαρέσκειας στην ΕΕ, μέσω απορριπτικών δημοψηφισμάτων, βλέπε Hillebrandt (2008, 11, πίνακας 1).

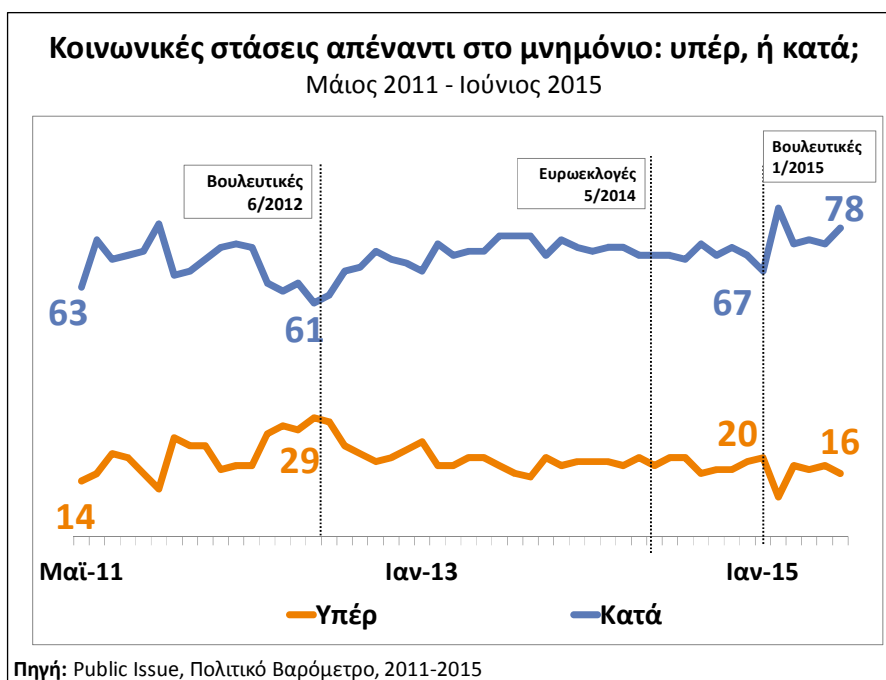
⁴ Ας σημειωθεί παρενθετικά, ότι στους δύο αιώνες από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, έχουν διεξαχθεί συνολικά 9 δημοψηφίσματα. Εκτός από το πρόσφατο, όλα τα προηγούμενα οκτώ αφορούσαν τη μορφή του πολιτεύματος (1862, 1920, 1924, 1935, 1946, 1968, 1973 και 1974). Βλέπε και Πατσίκας 2015.

πολιτικό οικοδόμημα της μεταδημοκρατικής Ελλάδας, δηλαδή στην κατεδάφιση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, που προωθεί το μνημονιακό πρόγραμμα, στο επίπεδο της πολιτικής και των θεσμών. Αποτέλεσε την αφορμή για την απρόσκλητη και απρόσμενη είσοδο (εισβολή) του λαϊκού παράγοντα στην πολιτική σκηνή, που όποτε συμβαίνει, ανατρέπει τα πολιτικά δεδομένα με την αυτόνομη πολιτική του δράση και παράγει «κατάλληλα πολιτικά αποτελέσματα» (Πουλαντζάς).

Μπορεί η τυπική προεκλογική περίοδος να υπήρξε σύντομη, ωστόσο, το περιεχόμενο της αντιπαράθεσης ήταν πολύ καιρό γνωστό και το διακύβευμα σαφέστατο. Δεν υπήρξε άλλο από το μνημονιακό πρόγραμμα και τις πολιτικές της λιτότητας, που από το 2010 αδιάλλειπτα, δηλαδή **επί μια ολόκληρη εξαετία**, βίωσε η ελληνική κοινωνία. Η ίδια ακριβώς συζήτηση τροφοδότησε τον πολιτικο-κοινωνικό διχασμό που εκφράστηκε, επανειλημμένα, στις πολλαπλές εκλογικές αναμετρήσεις του 2012, του 2014 και βεβαίως του 2015. Η ίδια ακριβώς αντιπαράθεση αναπαρήχθη, σε συνθήκες εντεινόμενης πόλωσης, και ολόκληρο το πρώτο εξάμηνο του 2015. Επομένως, το εκλογικό σώμα τοποθετήθηκε δυαδικά, σε ό,τι του ήταν απολύτως γνώριμο εδώ και καιρό.

Πολύ εύκολα αποδεικνύεται, με βάση τα διαθέσιμα δεδομένα των ερευνών κοινής γνώμης, ότι το εκλογικό αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος είναι παράγωγο: **α) της διαιρετικής τομής του Μνημονίου**, που διαμορφώθηκε στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό (2010-2015) και **β) της διπλής επίδρασης των εκλογών του Ιανουαρίου 2015** στον κομματικό συσχετισμό δυνάμεων (μετεκλογική ευφορία και διευρυμένη κοινωνική συσπείρωση γύρω από τη νέα κυβέρνηση, στη διαπραγμάτευση που διεξήγαγε μέχρι τότε).⁵

Διάγραμμα 1

⁵ Βλέπε σχετικά: Γιάννης Μαυρής, «Ανατομία μιας ιστορικής πολιτικής ανατροπής. Πως διαμορφώθηκε η πολιτική σκηνή, μετεκλογικά, υπό την επίδραση του εκλογικού αποτελέσματος και της διαπραγμάτευσης του χρέους», 24 Φεβρουαρίου 2015. <http://www.mavris.gr/4623/anatomy-of-a-historic-political-reversal/>

Στην πραγματικότητα, η πολιτική της λιτότητας που εφαρμόστηκε από το 2010, ουδέποτε **κατάφερε να κερδίσει κοινωνική συναίνεση**, παρά το γεγονός ότι τα κόμματα που τη διαχειρίστηκαν, ψηφίστηκαν από ένα σημαντικό τμήμα του εκλογικού σώματος. Από την αρχή, η στάση της κοινής γνώμης απέναντι στις μνημονιακές πολιτικές παρέμεινε πλειοψηφικά αρνητική (Με μέσο όρο, 70% κατά και μόλις 30% υπέρ - Διάγραμμα 1).

Επομένως, η προτίμηση του εκλογικού σώματος που εκφράστηκε στο δημοψήφισμα, δεν ήταν συγκυριακή. Σε μεγάλο βαθμό αποκρυσταλλώθηκε, μακροχρόνια, ήδη πριν από τις εκλογές του Ιανουαρίου 2015 και δεν περίμενε την φοβερή προεκλογική εβδομάδα για να εκδηλωθεί, ούτε ασφαλώς και θα άλλαζε ριζικά, εάν η προεκλογική περίοδος διαρκούσε μια ή δύο εβδομάδες παραπάνω. Το πιθανότερο είναι ότι θα ενισχυόταν περαιτέρω, στο μέτρο που η επίδραση των capital controls αφομοιωνόταν περισσότερο από το εκλογικό σώμα, όπως και τελικά συνέβη.

Οι επικριτές του δημοψηφίσματος αγνοούν και μια άλλη κρίσιμη -για τη διαμόρφωση του συσχετισμού δυνάμεων- παράμετρο: τις πολιτικές συνέπειες της μεγάλης εκλογικής νίκης του ΣΥΡΙΖΑ, τον Ιανουάριο του 2015. Με τις πρώτες εκλογές συντελέστηκε στη χώρα **ριζική ανατροπή του πολιτικού κλίματος**. Η νίκη του ΣΥΡΙΖΑ τερμάτισε μια μακρά περίοδο 40 ετών διακυβέρνησης της χώρας από τα κόμματα του παραδοσιακού δικομματισμού. Το εκλογικό αποτέλεσμα της 25^{ης} Ιανουαρίου προκάλεσε μια πρωτοφανή για τα ελληνικά δεδομένα **πολιτική και κοινωνική συσπείρωση (rally-effect)** γύρω από τη νέα ελληνική κυβέρνηση. Ανάλογες επιδράσεις έχουν ασκήσει στη μεταπολιτευτική περίοδο μόνον οι εκλογές του 1974 και του 1981.

2. Το πολιτικό κλίμα ένα μήνα πριν από το δημοψήφισμα

Μόλις ένα μήνα πριν το δημοψήφισμα, το Πολιτικό Βαρόμετρο (ΠΒ) Ιουνίου της Public Issue αποτυπώσε τις τάσεις της κοινής γνώμης, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί ελάχιστες ημέρες πριν από την έκτακτη Σύνοδο Κορυφής της ΕΕ για την Ελλάδα.⁶ Υπό αυτό το πρίσμα, αποκτούσαν ιδιαίτερη σημασία δύο διαπιστώσεις. **Πρώτον**, το γεγονός ότι η κοινωνική υποστήριξη προς την κυβέρνηση και τον πρωθυπουργό παρέμενε σχεδόν αμετάβλητη. **Δεύτερον**, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις η στάση της κοινής γνώμης, απέναντι στο ζήτημα της διαπραγμάτευσης, εμφανίζονταν περισσότερο συμπαγής.⁷

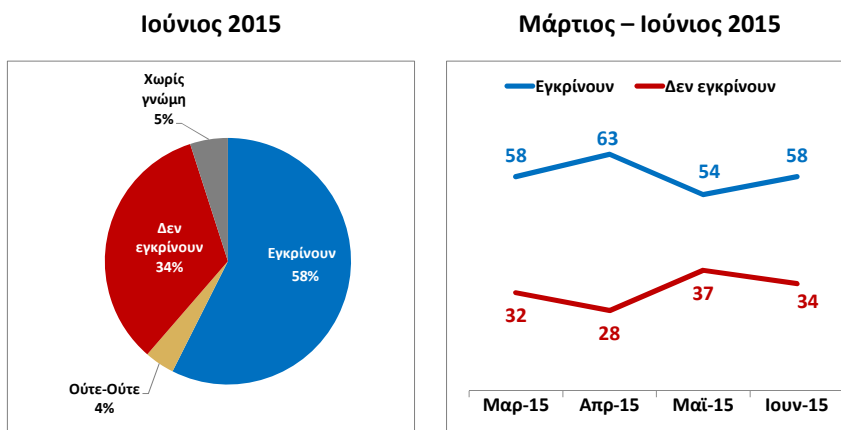
Συγκεκριμένα, οι κυβερνητικοί χειρισμοί στη διαπραγμάτευση του χρέους είχαν την έγκριση των πολιτών, σε ποσοστό **58%** (+4%, σε σύγκριση με τον Μάιο του 2015 - Διάγραμμα 2). Μεταξύ των εν δυνάμει ψηφοφόρων του ΣΥΡΙΖΑ, δηλαδή, με βάση την πρόθεση ψήφου 6/2015 και όχι την προηγούμενη ψήφο 1/2015, το αντίστοιχο ποσοστό έγκρισης προσέγγιζε το **92%**. Ακόμη, η μερίδα των Ελλήνων πολιτών που πίστευε ότι η κυβέρνηση «δεν έπρεπε να υποχωρήσει» απέναντι στις πιέσεις των δανειστών, όχι μόνον παρέμενε πλειοψηφική, σε ποσοστό **62%**, αλλά και -σε σύγκριση με τον Μάιο- είχε διευρυνθεί περαιτέρω (+3%, από 59%). Οι ψηφοφόροι του ΣΥΡΙΖΑ στοιχίζονταν σε αυτήν την θέση, σε ποσοστό **84%**, που ήταν επίσης σημαντικά αυξημένο από το αντίστοιχο 78% του Μαΐου (Διάγραμμα 3).

⁶ Πολιτικό Βαρόμετρο 145, Ιούνιος 2015 (Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο χρονικό διάστημα 11-17/6/15) <http://www.publicissue.gr/11580/varometro-june-2015/>. Η Σύνοδος Κορυφής της ευρωζώνης για το ευρώ, πραγματοποιήθηκε στις 22/6/2015.

⁷ Γιάννης Μαυρής, «Η κοινωνική υποστήριξη προς την κυβέρνηση διατηρείται σε υψηλά επίπεδα», 22 Ιουνίου 2015, <http://www.mavris.gr/4703/june-2015/>

Διάγραμμα 2

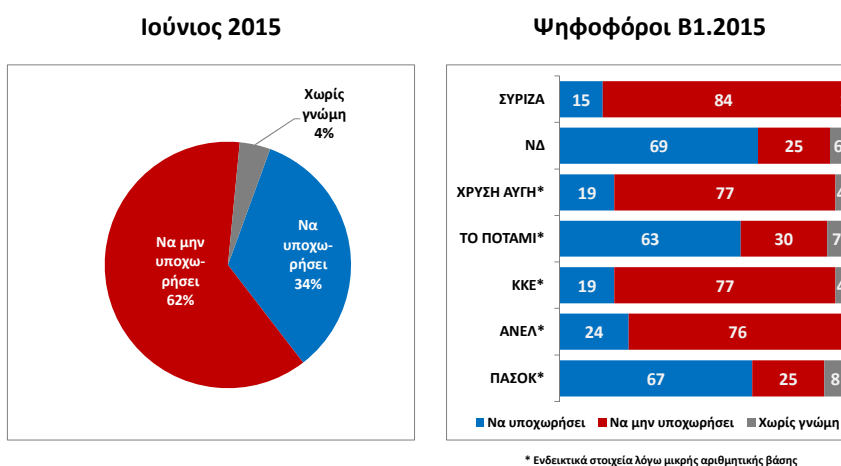
Γνώμη για τους κυβερνητικούς χειρισμούς στη διαπραγμάτευση του χρέους Μάρτιος - Ιούνιος 2015

Πηγή: Public Issue, Πολιτικό Βαρόμετρο 145, Ιούνιος 2015

Διάγραμμα 3

Γνώμη για τη στάση της κυβέρνησης στη διαπραγμάτευση Να υποχωρήσει/Να μην υποχωρήσει Κατά κομματική προτίμηση

Πηγή: Public Issue, Πολιτικό Βαρόμετρο 145, Ιούνιος 2015

Μεγαλύτερη σημασία είχε το γεγονός ότι η στάση υπέρ της διαπραγμάτευσης του χρέους με τους δανειστές της χώρας εξακολουθούσε να αποτελεί την κυρίαρχη επιλογή του εκλογικού σώματος (συγκέντρωνε 67%). **Ωστόσο, 1 στους 4 πολίτες (22%) τασσόταν πλέον υπέρ της στάσης πληρωμών της χώρας** προς τους δανειστές. Μέσα σε ένα τρίμηνο, δηλαδή (Μάρτιος-Ιούνιος 2015), το συγκεκριμένο ποσοστό είχε σχεδόν διπλασιασθεί (+10%), από μόλις 12%, τον Μάρτιο.⁸ Η «σκληήρυνση» των διαθέσεων της κοινής γνώμης υπήρξε εντυπωσιακή.

Το καλοκαίρι του 2015, η ένταση των επιθέσεων κατά της ελληνικής κυβέρνησης και οι πιέσεις που της ασκούσαν οι κυρίαρχες ευρωπαϊκές δυνάμεις είχαν ως αποτέλεσμα **τη σημαντική αύξηση της κοινωνικής δυσαρέσκειας από την Ευρωπαϊκή Ένωση**. Η εικόνα της τελευταίας βρέθηκε στο χειρότερο σημείο του 12μήνου. Στο μετεκλογικό εξάμηνο, μετά την πρώτη νίκη του ΣΥΡΙΖΑ τον Ιανουάριο του 2015, η επιδείνωση της εικόνας της στην ελληνική κοινή γνώμη υπήρξε μεν συνεχής, αλλά για πρώτη φορά από τις αρχές του 2014, οι αρνητικές κρίσεις για την ΕΕ είχαν προσεγγίσει παρόμοια επίπεδα (57%, 6 στους 10 ερωτηθέντες). Σε μικρότερο βαθμό, η απόρριψη αφορούσε και το Ευρώ, η αποδοχή του οποίου παρέμενε βέβαια πάντοτε πλειοψηφική. Στη μέτρηση του ΠΒ, οι στάσεις των πολιτών απέναντι στο κοινό νόμισμα μετρώνται διαχρονικά με δύο δείκτες (γνώμη για το ευρώ, στάση σε περίπτωση δημοψηφίσματος). Τον Ιούνιο του 2015, και στους δύο δείκτες, οι αρνητικές στάσεις είχαν ενισχυθεί σημαντικά, υπερβαίνοντας το 30%.⁹ Αλλά και οι προοπτικές της ευρωζώνης είχαν διχάσει σημαντικά τους Έλληνες πολίτες. Μόνον 1 στους 2 (49%) πίστευε ένα χρόνο πριν, ότι η η ευρωζώνη «έχει μέλλον», ενώ το 45% εκτιμούσε το αντίθετο. Ως προς αυτό το ζήτημα, η ιδεολογική διαίρεση που αποκαλυπτόταν με βάση τις κομματικές προτιμήσεις, ανάμεσα στα «φιλομνημονιακά» κόμματα (ΝΔ, ΠΑΣΟΚ, Ποτάμι) και στα «αντιμνημονιακά» (ΣΥΡΙΖΑ, ΑΝΕΛ, ΚΚΕ, ΧΑ) ήταν βαθύτατη.

Χαρακτηριστική ένδειξη για την **ενίσχυση των αντιευρωπαϊκών διαθέσεων της κοινής γνώμης** υπήρξε, τέλος, και η **καθολική αποδοκιμασία** του προέδρου του Eurogroup, Γ.Ντάισελμπλουμ και του Γερμανού υπουργού Οικονομικών Β.Σόιμπλε, η κυριαρχία των αρνητικών κρίσεων στη δημοτικότητα του προέδρου της ΕΕ, Ζ-Κ Γιούνκερ, της Γερμανίδας καγκελαρίου Α.Μέρκελ, αλλά και το έλλειμμα δημοτικότητας που εμφάνιζε, τόσο ο επικεφαλής της ΕΚΤ, Μ.Ντράγκι, όσο και (σε μεγαλύτερο βαθμό) η διευθύντρια του ΔΝΤ, Κ.Λαγκάρντ.¹⁰

3. Η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων πριν από το δημοψήφισμα

Η κλιμάκωση της αντιπαράθεσης που σημειώθηκε τον τελευταίο μήνα της διαδικασίας της διαπραγμάτευσης, ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση και τους δανειστές, **δεν είχε επιδράσει σημαντικά στον εκλογικό συσχετισμό δυνάμεων, που διαμορφώθηκε μετά τις εκλογές του Ιανουαρίου 2015**. Η εκτίμηση εκλογικής επιρροής της Public Issue, σε περίπτωση διεξαγωγής βουλευτικών εκλογών, τον Ιούνιο του 2015, δηλαδή περίπου δύο εβδομάδες πριν από την προκήρυξη του δημοψηφίσματος και την επιβολή των capital controls, δίδεται στο Διάγραμμα 4, ενώ οι συσπειρώσεις των κομμάτων, που διαμορφώθηκαν μετά την προκήρυξη, δίδονται με βάση το αθροιστικό αρχείο των δύο επόμενων προεκλογικών κυμάτων του Βαρόμετρου για το δημοψήφισμα, στο Διάγραμμα 5.¹¹

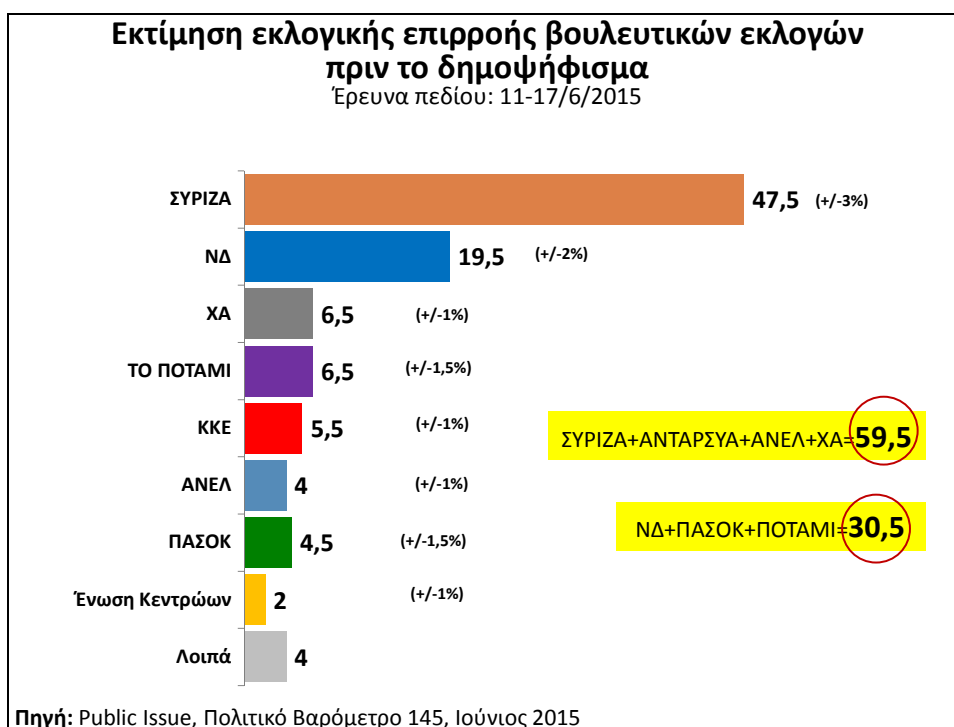
⁸ ΠΒ 145, όπ.π.

⁹ όπ.π.

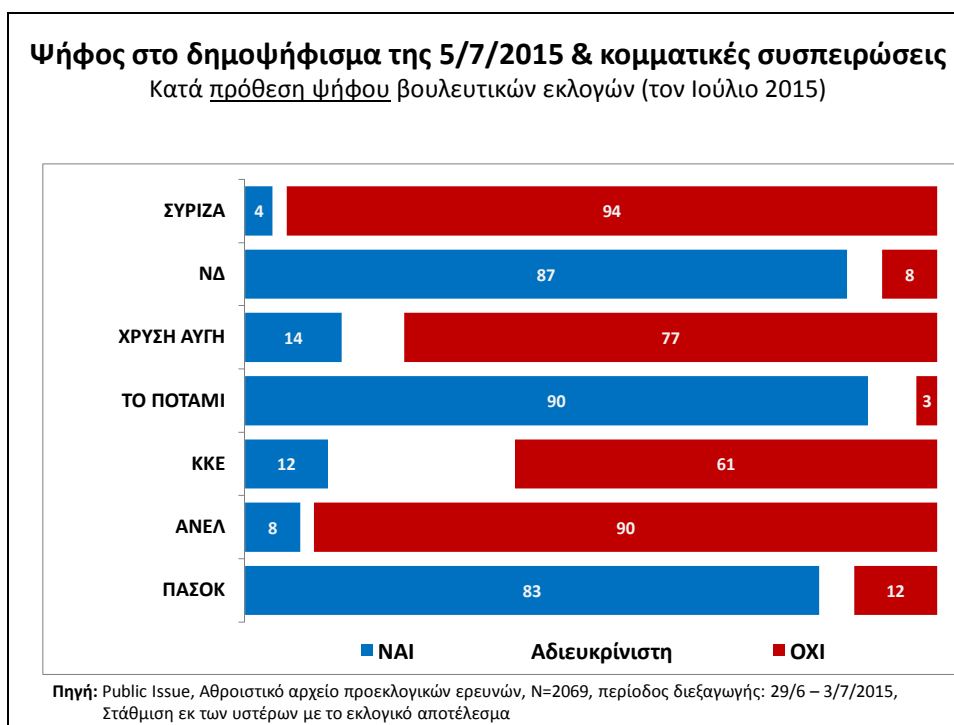
¹⁰ όπ.π.

¹¹ Η εκτίμηση δημοσιεύθηκε στις 21 Ιουνίου 2015, στην Αυγή της Κυριακής, σ.18 και στην ιστοσελίδα της Public Issue, <http://www.publicissue.gr/11580/varometro-june-2015/>

Διάγραμμα 4

Διάγραμμα 5

Προκύπτει, εκ των υστέρων, το συμπέρασμα, ότι η εκτίμηση με βάση την έρευνα του ΠΒ145 Ιουνίου, η οποία είχε πραγματοποιηθεί υπό «κανονικές συνθήκες» και χωρίς την επίδραση ψυχολογικών πιέσεων στο εκλογικό σώμα ή την πρωτοφανή μεροληψία των Μέσων ενημέρωσης, που εκδηλώθηκε μετά την προκήρυξη, βρισκόταν πολύ κοντά στα πραγματικά δεδομένα, που αποκάλυψε το δημοψήφισμα, σχετικά με τα δύο διαμορφωμένα κομματικά μπλοκ του αντιμνημονιακού Όχι και του φιλομνημονιακού Ναι (Διάγραμμα 4).¹²

Οι **κομματικές προτιμήσεις αποτέλεσαν τη σημαντικότερη ερμηνευτική μεταβλητή της ψήφου στο δημοψήφισμα** (Μαυρής 2015α). Η τοποθέτηση των κομμάτων στο δημοψήφισμα, επηρέασε καθοριστικά τους ψηφοφόρους, με εξαίρεση το ΚΚΕ, οι ψηφοφόροι του οποίου δεν πειθάρχησαν πλειοψηφικά στη γραμμή του άκυρου.¹³ Το συμπέρασμα αυτό γίνεται ορατό και στην καταγραφή της συσπείρωσης των κομμάτων, που προέκυπτε από τις προεκλογικές έρευνες (Διάγραμμα 5). Αποδεικνύεται έτσι το γεγονός ότι υπήρξε πράγματι κομματική στοίχιση.

Ειπωμένο διαφορετικά, τεκμηριώνεται εμπειρικά, ότι η άσκηση πιέσεων και η κινδυνολογική εκστρατεία των διεθνών και εγχωρίων Μέσων ενημέρωσης δεν είχε καταφέρει **–μέχρι τη στιγμή του δημοψηφίσματος–** να αποδυναμώσει την απόλυτη εκλογική κυριαρχία του ΣΥΡΙΖΑ, που επήλθε μετά τις εκλογές, ούτε να θρυμματίσει την ηγετική εικόνα του Α.Τσίπρα. Αξίζει δε να επισημανθεί, ότι η πρωθυπουργική δημοτικότητα, μεταξύ των ψηφοφόρων του ΣΥΡΙΖΑ, είχε αγγίξει τον Ιούνιο του 2015 το 98%.

4. Συμμετοχή και κοινωνική διαίρεση: Η εκλογική- κοινωνική γεωγραφία του δημοψηφίσματος

Η απόφαση για το δημοψήφισμα πυροδότησε μεγάλης έκτασης **κινητοποίηση και συσπείρωσε μια ευρύτατη κοινωνική συμμαχία, σε πανεθνική κλίμακα, που σπάνια έχει παρατηρηθεί στη σύγχρονη ελληνική ιστορία, μετά την κατοχή.** Η συμμετοχή στο δημοψήφισμα ξεπέρασε τα 6 εκ. ψηφίσαντες

¹² Οι (ελάχιστες) δημοσκοπήσεις που πραγματοποιήθηκαν τις λίγες ημέρες της προεκλογικής περιόδου αστόχησαν να αποτυπώσουν το τελικό εκλογικό αποτέλεσμα, υποεκτιμώντας σημαντικά το προβάδισμα του Όχι. Μια εσφαλμένη, αλλά ευρύτατα διαδεδομένη ερμηνεία, αποδίδει σε αυτήν την υποεκτίμηση σκοπιμότητα. Εντούτοις, οι δημοσκοπήσεις υπήρξαν «θύματα» του ασφυκτικά μεροληπτικού κλίματος υπέρ του Ναι, που καλλιέργησαν απροκάλυπτα τα Μέσα ενημέρωσης, απονομιμοποιώντας έτσι κοινωνικά την αντίθετη άποψη. Και το πολιτικό κλίμα που επιχείρησαν να διαμορφώσουν τα Μέσα, παραβιάζοντας μάλιστα και την ισχύουσα εκλογική νομοθεσία, ήταν ότι η κυριαρχία του Ναι είναι ολοκληρωτική. Για αυτό, άλλωστε, δεν έγινε και εκτενέστερη χρήση των δημοσκοπήσεων, όπως συνήθως. Γιατί, απλούστατα, οι δημοσκοπήσεις, με το «αμφιλεγόμενο» αποτέλεσμα που κατέγραφαν (λόγω της πραγματικής υποεκτίμησης του Όχι) δεν εξυπηρετούσαν την πολιτική γραμμή περί «ολοκληρωτικής κυριαρχίας του Ναι», που επιδίωκαν να επιβάλλουν τα Μέσα. Αυτός ο φόβος, για μια δήθεν «συντριπτική επικράτηση του Ναι», υπήρξε διάχυτος σε διάφορους κύκλους και ίσως να ερμηνεύει, εν μέρει, την πολιτική πρακτική των δρώντων φορέων εκείνες τις στιγμές.

Επί της ουσίας και χωρίς βεβαίως αυτό να σημαίνει ότι παραγνωρίζεται το δημοσκοπικό λάθος και οι συνέπειές του, στη θεωρητική παράδοση των ερευνών κοινής γνώμης είναι γνωστό το φαινόμενο της υποεκτίμησης των πραγματικών προθέσεων των ψηφοφόρων, όταν αυτές αφορούν μια κοινωνικά «απονομιμοποιημένη» θέση (Noel-Neumann 1984). Ωστόσο, η διαπίστωση ότι η μεροληψία των Μέσων ενημέρωσης επηρέασε τις δημοσκοπήσεις, αλλά όχι την πραγματική εκλογική συμπεριφορά των ψηφοφόρων **έχει και μεγαλύτερη βαρύτητα και μεγάλη πολιτική σημασία. Αποκαλύπτει όχι μόνο τα περιορισμένα όρια της ισχύος των Μέσων, αλλά και καταρρίπτει τον μύθο για την περιβόητη επίδραση των δημοσκοπήσεων.**

¹³ Το ΚΚΕ, διαφωνώντας με το δίλλημα που τέθηκε, υποστήριξε το άκυρο, με κεντρικό σύνθημα: «Όχι στην πρόταση ΕΕ-ΑΝΤ-ΕΚΤ, Όχι στην πρόταση της Κυβέρνησης». Βλέπε σχετικά, *Διακήρυξη της ΚΕ του ΚΚΕ για τη διοργάνωση του δημοψηφίσματος*, <http://www.902.gr/eidisi/politiki/70482/diakiryxi-tis-ke-toy-kke-gia-ti-diorganosi-toy-dimopsifismatos>. Στην κάλπη του Δημοψηφίσματος βρέθηκαν τελικά 310.812 άκυρα (5,04%) και 46.341 λευκά (0,75%) ψηφοδέλτια. Η γεωγραφική κατανομή αυτής της ψήφου δεν ερμηνεύεται καθοριστικά από την ιστορική εκλογική γεωγραφία του κομμουνιστικού κόμματος.

(6.161.140), συγκρατώντας έτσι ως ένα βαθμό την επιταχυνόμενη τάση αποχής. Με βάση τη δημογραφική εκτίμηση της Public Issue για το μέγεθος του εκλογικού σώματος, η πραγματική συμμετοχή στο δημοψήφισμα υπολογίζεται σε **72,76%** και η πραγματική αποχή σε **27,24%**.¹⁴ Ας σημειωθεί, παρενθετικά, ότι ακριβώς η τόνωση της πολιτικής συμμετοχής, που παρατηρείται στα δημοψηφίσματα (de Vreese 2007), συγκαταλέγεται διεθνώς (αλλά όχι στην Ελλάδα) στα θετικά του θεσμού. Με υψηλότερα (από το ελληνικό) ποσοστά συμμετοχής σε δημοψήφισμα έχουν απορριφθεί στο παρελθόν η ένταξη της Νορβηγίας στην ΕΕ (1994 – 88,8%), η εισαγωγή του ευρώ στη Δανία (2000 – 87,6%) και στη Σουηδία (2003 – 81,2%) καθώς και η ένταξη της Νορβηγίας στην ΕΚ, το 1972, με ποσοστό συμμετοχής 79,1% (Hillebrandt 2008, πίνακας 1).

Το εκλογικό ρεύμα υπέρ του Όχι (61,3%, έναντι 38,7%) υπήρξε καθολικό. Πλειοψήφισε στο **92%** (299/325) των νέων Καλλικρατικών και στο **88,6%** (917/1035) των παλαιών Καποδιστριακών Δήμων της χώρας (Χάρτης 1), καθώς και σε όλες τις μείζονες εκλογικές περιφέρειες της χώρας. Τα υψηλότερα ποσοστά του Όχι (>65%) σημειώθηκαν στην Κρήτη (69,9%), στο Ιόνιο (67,7%) και στη Δυτική Ελλάδα (65,1%). Το μπλοκ του Ναι ξεπέρασε το 42% μόνο στην Πελοπόννησο (42,7%) και οριακά το 40%, στην Κεντρική Μακεδονία (40,1%), την Α.Μακεδονία-Θράκη (40,2%), την Αττική (40,3%) και την Ήπειρο (40,8%).¹⁵

Στο εκλογικό αποτέλεσμα αποτυπώθηκε ευδιάκριτα η βαθύτατη **πολιτική, ηλικιακή και ταξική πώλωση** που χαρακτηρίζει συστηματικά τις εκλογικές αναμετρήσεις της εποχής του Μνημονίου. Είναι ενδεικτικό ότι οι σημαντικότερες εργοδοτικές οργανώσεις πλαισίωσαν την επιτροπή για την υποστήριξη του Ναι που συγκροτήθηκε την 1^η Ιουλίου.¹⁶ Η πολιτική και κομματική διάσταση της πώλωσης αναλύθηκε στα προηγούμενα. Η ηλικιακή πώλωση (Διάγραμμα 6) επίσης προϋπήρξε. Η αντιμνημονιακή τοποθέτηση των νέων καταγράφηκε στις εκλογές του 2012 και διατηρήθηκε στις εκλογικές αναμετρήσεις του 2014-2015. Το ηλικιακό χάσμα της ψήφου κορυφώθηκε στο δημοψήφισμα, λόγω της δυαδικής μορφής της επιλογής της ψήφου. Στην ηλικιακή κατηγορία 18-24, το Όχι απέσπασε ποσοστό 85%, ενώ στην αμέσως επόμενη (25-34 ετών), 72%. Η συντριπτική πλειοψηφία των νέων, που καταστρέφονται από την λιτότητα, στράφηκαν καθολικά κατά της συνέχισης αυτής της πολιτικής. Το Όχι κυριάρχησε και στις επόμενες τρεις ενδιάμεσες ηλικιακές κατηγορίες και μόνον μεταξύ των ηλικιωμένων (άνω των 65 ετών), πλειοψήφισε το Ναι, με ποσοστό 55%-45%. Αντίστοιχη με την ηλικία πώλωση, δεν παρατηρήθηκε και αναφορικά με το φύλο.

Με βάση την αυτοτοποθέτηση των ερωτώμενων σε κοινωνικο/οικονομική κατηγορία απασχόλησης, το Όχι εξασφάλισε τα υψηλότερα ποσοστά του (>70%), στους φοιτητές (85%), τους άνεργους 73% και τους μισθωτούς Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα (71%). Ακόμη, πλειοψήφισε καθαρά στους εργοδότες/αυτοαπασχολούμενους (58% συνολικά, 65% στους αγρότες, 61% στους επαγγελματο-βιοτέχνες και ισοψηφία 50% στους ελεύθερους επαγγελματίες) και στις νοικοκυρές

¹⁴ Λόγω της μακροχρόνιας μη-εκκαθάρισης των εκλογικών καταλόγων, ο νόμιμος πληθυσμός της χώρας εμφανίζεται μεγαλύτερος, από ό,τι είναι στην πραγματικότητα. Το πρόβλημα της εκτίμησης του πραγματικού εκλογικού σώματος της χώρας, μεγενθύνεται σήμερα, λόγω του νέου κύματος μετανάστευσης Ελλήνων, που πλήττει τη χώρα.

¹⁵ Βλέπε συμπληρωματικά τους αναλυτικότερους χάρτες στο: «Εκλογική γεωγραφία του δημοψηφίσματος 2015», <http://www.publicissue.gr/11757/referendum-2015-geography>

¹⁶ Σύμφωνα με την υπ' αριθμ. 22478/1.7.2015 διαπιστωτική πράξη του υπουργού εσωτερικών και διοικητικής ανασυγκρότησης (ΑΔΑ: 7ΖΘΩ465ΦΘΕ-03Γ), στην επιτροπή υποστήριξης του «ΝΑΙ» συμμετείχαν μεταξύ άλλων: η Ελληνική Συνομοσπονδία Εμπορίου και Επιχειρηματικότητας (ΕΣΕΕ), ο Εμπορικός Σύλλογος Αθηνών, ο Πανελλήνιος σύνδεσμος Εξαγωγέων, ο Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών Τροφίμων, ο Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ) και ο Σύνδεσμος Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών (ΣΕΒ) (Πατσίακας 2015, υπ13σ530).

(63%). Το Ναι επικράτησε μόνο στους συνταξιούχους (Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα), σε ποσοστό 52%, έναντι 48% (Διάγραμμα 7).

Αυτό το μοτίβο (pattern) της κοινωνικής πόλωσης της ψήφου, **επιβεβαιώνει την κοινωνική διαίρεση φιλοευρωπαϊσμού/αντιευρωπαϊσμού, και τον ευδιάκριτα ταξικό χαρακτήρα της απορριπτικής ψήφου**, που έχει παρατηρηθεί ιστορικά, σε αντίστοιχα δημοψηφίσματα για θέματα της ΕΕ (Ένταξη, Συνθήκες, Ευρωσύνταγμα). Ενδεικτικά, στο πρόσφατο βρετανικό δημοψήφισμα, υπέρ της εξόδου από την ΕΕ ψήφισε το 60% των φτωχών, ανειδίκευτων και ειδικευμένων εργατών και των ανέργων,¹⁷ ενώ η παράμετρος της κοινωνικής τάξης αποδείχθηκε βασική διαχωριστική γραμμή για την ερμηνεία της ψήφου.¹⁸

Αντίστοιχα, το 2005, στο γαλλικό δημοψήφισμα για την Συνταγματική Συνθήκη, Όχι είχαν ψηφίσει το 70% των υπαλλήλων και το 76% των εργατών, ενώ Ναι, το 59% των εργοδοτών και το 62% των ελεύθερων επαγγελματιών.¹⁹ Στο ολλανδικό δημοψήφισμα, του ίδιου έτους (2005) και με το ίδιο αντικείμενο, υπέρ του Όχι ψήφισαν όσοι διέθεταν χαμηλή μόρφωση (82%) και χαμηλό εισόδημα (68% - Harmsen 2005).

Στο ιρλανδικό δημοψήφισμα (2008) που απέρριψε τη Συνθήκη της Λισσαβώνας με 53%, έναντι 47%²⁰, η ψήφος του Όχι επικεντρώθηκε στις γυναίκες, τους νέους και την εργατική τάξη. Η ταξικότητα της ψήφου αποδεικνύεται από το γεγονός, ότι το 74% των ανειδίκευτων εργατών συντάχθηκε με το στρατόπεδο του Όχι, ενώ αντιθέτως, τα διευθυντικά στελέχη υπερψήφισαν μαζικά το Ναι, σε ποσοστό 60%. Υπέρ του Όχι τάχθηκε και η πλειοψηφία των αγροτών (Holmes 2008). Ο FitzGibbon (2009a, 2009b) σημειώνει, ότι η απορριπτική για τη Συνθήκη ψήφος των εργατικών περιοχών της Ιρλανδίας υπήρξε απόρροια του γεγονότος ότι, παραδοσιακά, οι εργατικές περιοχές είχαν ψηφίσει ισχυρά εναντίον της ΕΕ, σε διαδοχικά ευρωπαϊκά δημοψηφίσματα.

¹⁷ The Economist's "Brexit" poll-tracker, <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2016/06/britain-s-eu-referendum?fsrc=permar|image1>

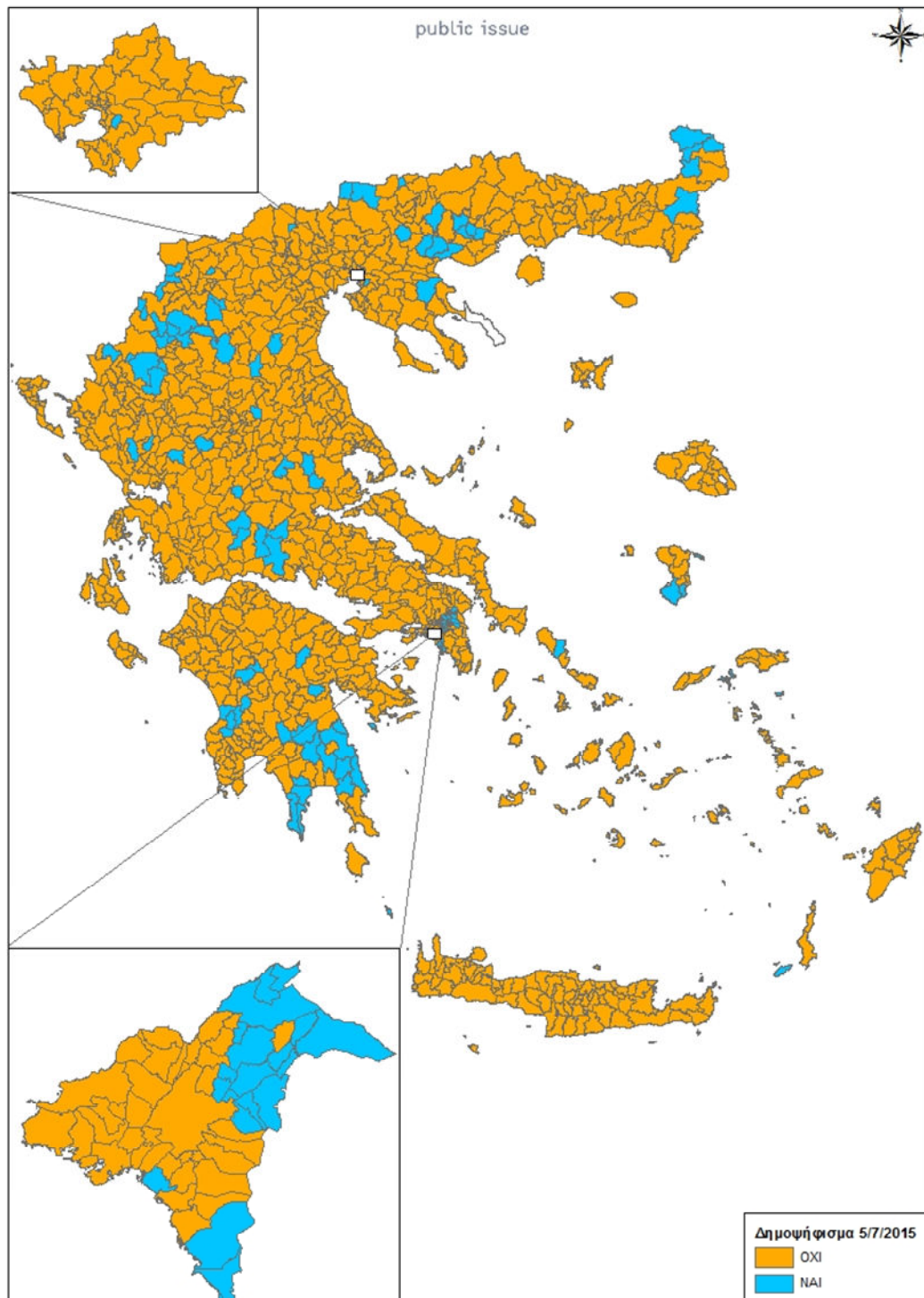
¹⁸ Ashley Kirk and Daniel Dunford. "EU referendum: How the results compare to the UK's educated, old and immigrant populations", *The Telegraph*, 27 June 2016, <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/06/24/eu-referendum-how-the-results-compare-to-the-uks-educated-old-an/>, όπου αναφέρεται ότι: "Class was a key dividing line in the EU referendum" και ότι: "the Brexit vote also matched up with areas with higher levels of people from the DE social class - meaning people in semi-skilled or unskilled labour, those in casual labour and pensioners (...) **Just three of the top fifty areas with the highest share of people from DE class backgrounds voted to Remain [υπ.ΓΜ].**" [Οι κατηγορίες D,E αποτελούν τις χαμηλότερες στην κλίμακα κοινωνικο-οικονομικής ταξινόμησης ABC1C2DE, που χρησιμοποιείται στην κοινωνική έρευνα].

¹⁹ Για τον ταξικό χαρακτήρα της απορριπτικής ψήφου στο γαλλικό δημοψήφισμα του 2005, βλέπε: CSA, "Le Barometre d'Intentions de Vote pour le Referendum sur la Constitution Europeenne (Vague 20), Sondage de l'Institut CSA/Le Parisien Aujourd'hui en France, No 0500663A, Mai 2005· Βλέπε, επίσης, "Beyond Yes and No: the 2005 Referendum.", <https://electionsfrance.wordpress.com/2012/08/20/beyond-yes-and-no-the-2005-referendum/> και Beckert 2007.

²⁰ Η Ιρλανδία ήταν η μόνη χώρα, ανάμεσα στα 27 κράτη-μέλη της ΕΕ, που πραγματοποίησε δημοψήφισμα για την έγκριση της Συνθήκης.

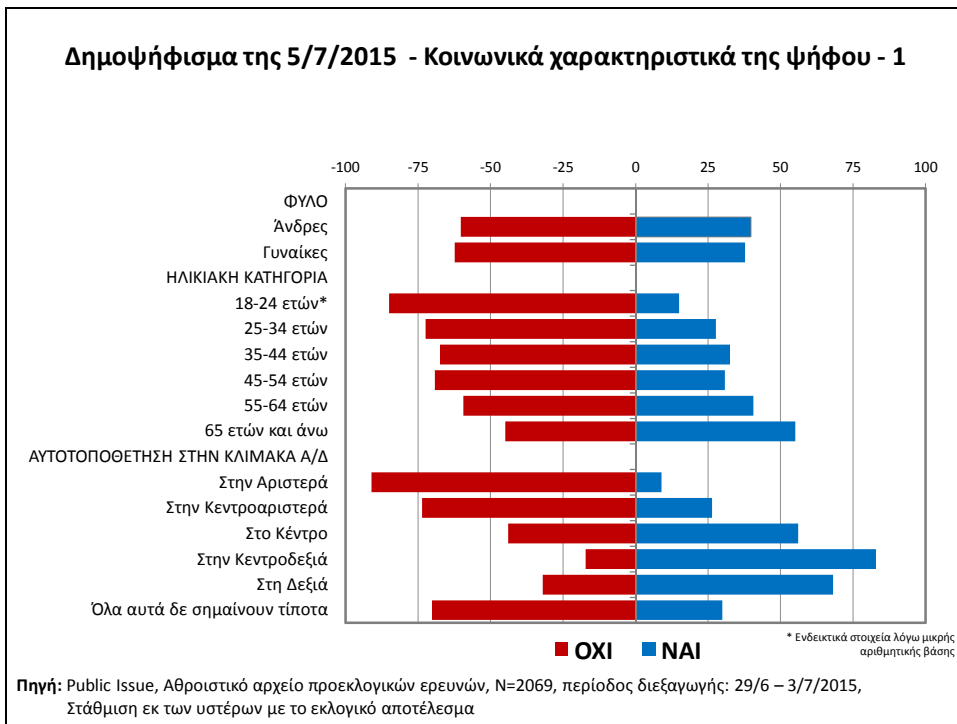
Χάρτης 1

Η εκλογική γεωγραφία του δημοψηφίσματος της 5/7/2015 Σύνολο χώρας: αποτέλεσμα κατά Καποδιστριακό Δήμο

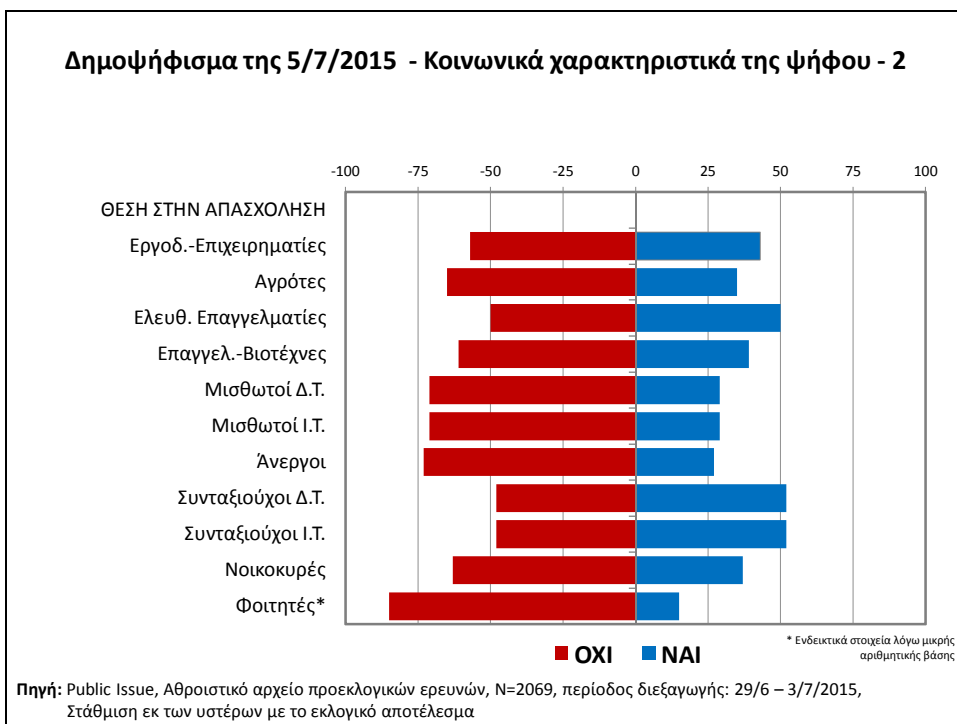

Πηγή: Public Issue, Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων

Διάγραμμα 6

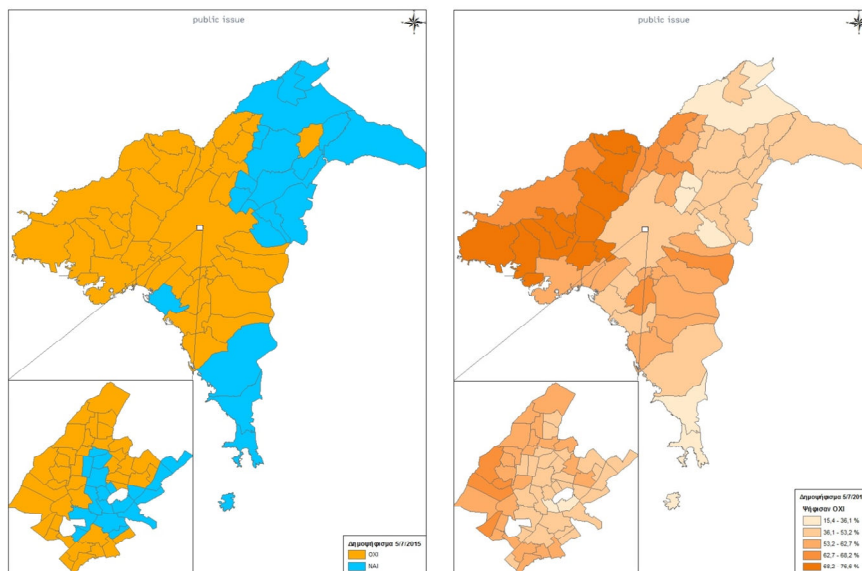
Διάγραμμα 7

Χάρτης 2

Η εκλογική-κοινωνική γεωγραφία του δημοψηφίσματος της 5/7/2015

Πολιτοδομικό Συγκρότημα Πρωτεύουσας & Δήμος Αθηναίων: εκλογικό αποτέλεσμα κατά Καποδιστριακό Δήμο & εκλογικό διαμέρισμα του Δήμου Αθηναίων

Πηγή: Public Issue, Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων

Πίνακας 1

Δημοψήφισμα 2015: Εκλογική επιρροή του ΝΑΙ και του ΟΧΙ, σε επιλεγμένες περιοχές της Μητροπολιτικής Περιοχής της Πρωτεύουσας (Καποδιστριακοί Δήμοι), ποσοστό %

A. Αστικές περιοχές	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Εκάλη	84,6	15,4
Ψυχικό	78,0	22,0
Φιλοθέη	81,6	18,4
Διονύσου	69,8	30,2
Παπάγου	68,1	31,9
Βουλιγαμένη	66,7	33,3
B. Μικροαστικές περιοχές	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Ζωγράφου	44,1	55,9
Αργυρούπολη	38,6	61,4
Γέρακας	38,3	61,7
E. Εργατικές/ λαϊκές περιοχές	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Περιστέρι	29,7	70,3
Αιγάλεω	29,4	70,6
Κερατσίνι	27,6	72,4
Νίκαια	27,5	72,5
Πέραμα	23,4	76,6
Άνω Λιόσια	21,0	79,0
Ασπρόπυργος	20,8	79,2

Πηγή: Γ.Μαυρής, Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων

Η κοινωνική πόλωση είναι ευδιάκριτη στην εκλογική γεωγραφία της Πρωτεύουσας (Χάρτης 2). Το Ναι πλειοψήφισε μόνο στα Βορειοανατολικά και Νοτιοανατολικά προάστεια. Στις εύπορες περιοχές, όπου συγκεντρώνονται τα αστικά κοινωνικά στρώματα της μητροπολιτικής περιοχής της Αθήνας, κυριάρχησε απόλυτα, καταγράφοντας ποσοστά άνω του 66%. Ενδεικτικά, στην Εκάλη συγκέντρωσε ποσοστό 84,6%, στη Φιλοθέη 81,6%, στο Ψυχικό 78%, στο Διόνυσο 69,8%, στου Παπάγου 68,1% και στη Βουλιαγμένη 66,7% (Πίνακας 1). Σε αυτές τις περιοχές, το Όχι περιορίστηκε, από 33,3% στη Βουλιαγμένη, έως μόλις 15,4% στην Εκάλη.

Στις περιοχές κυριαρχίας των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων, όπως π.χ. ο Δήμος Ζωγράφου, η Αργυρούπολη και ο Γέρακας, το μπλοκ του Όχι κυμάνθηκε από 56% έως 62% και του Ναι, από 38% έως 44%. Αντιθέτως, στο συμπαγή πυρήνα των εργατικών-λαϊκών δήμων της Δυτικής Αθήνας (Β' Αθηνών, Β' Πειραιά) το Όχι συγκέντρωσε ποσοστά από 68% έως 77%, ενώ προσέγγισε ακόμη υψηλότερα επίπεδα, στις παρυφές της αθηναϊκής μητροπολιτικής περιοχής (79% στα Άνω Λιόσια και στον Ασπρόπυργο – Πίνακας 1). Στο εσωτερικό του Δήμου Αθηναίων, που ψήφισε συνολικά υπέρ του Όχι, σε ποσοστό 53,2% έναντι 46,8%, αναπαρήχθη επίσης η ιστορική κοινωνική διαίρεση, ανάμεσα στις δυτικές συνοικίες (του 3^ο και 4^ο Διαμέρισματος) και τον κεντρικό τομέα της πόλης. Το Όχι έλαβε τα υψηλότερα ποσοστά του (>60%) στην Ακαδημία Πλάτωνος (65,9%), στο Μεταξουργείο (64,4%), στα Πετράλωνα (63,7%), στο Βοτανικό (60,9%) και στον Κολωνό (60,5%). Στον κοινωνικό αντίποδα, το Ναι, κυριάρχησε στο Κολωνάκι (70,2%), στη Μονή Πετράκη (70,1%), στα Ιλίσια (59,3%), στο Παγκράτι (58,7%) και στο Εμπορικό Κέντρο (57,1%).

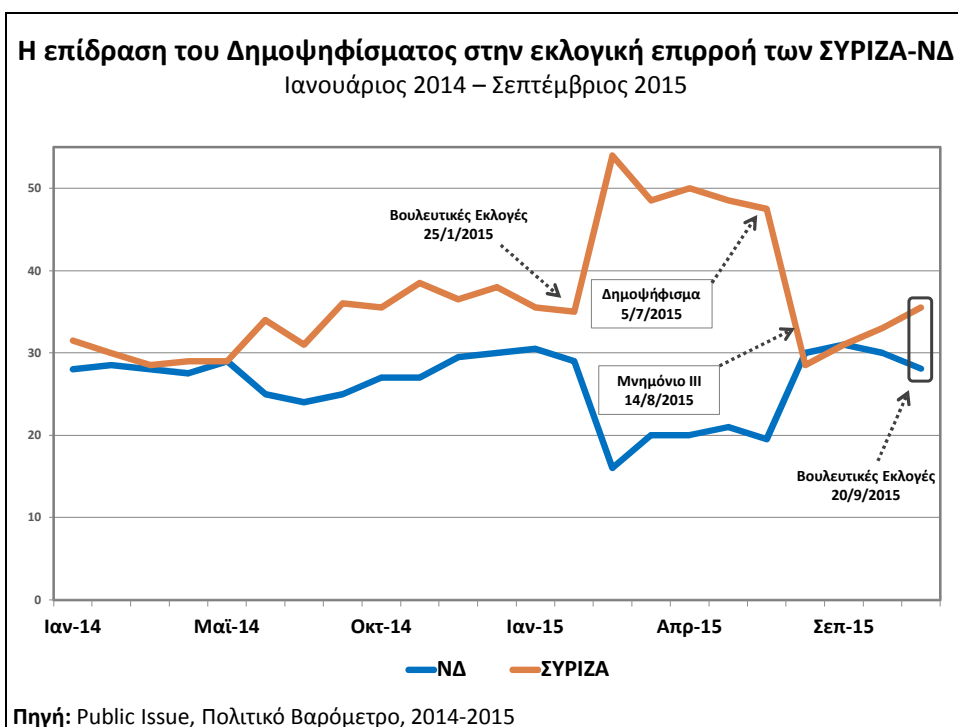
5. Η ανατροπή της λαϊκής ετυμηγορίας του δημοψηφίσματος - Επιπτώσεις

Με τη συμφωνία της 12/7/15 και την υπογραφή του 3^{ου} Μνημονίου το αποτέλεσμα της λαϊκής ετυμηγορίας ανατράπηκε. Η αστραπιαία ακύρωση του εκλογικού αποτελέσματος του δημοψηφίσματος και η αναίρεση της λαϊκής εντολής του Όχι, ανέκοψε βίαια τη δυναμική που είχε αναπτυχθεί στο λαϊκό κοινωνικό μπλοκ. Το αντιμνημονιακό στρατόπεδο υπέστη μια σημαντική πολιτική και ιδεολογική ήττα, οι συνέπειες της οποίας αποδεικνύονται μακροχρόνιες. Ταυτοχρόνως, η στροφή 180^ο του ΣΥΡΙΖΑ τερμάτισε και εξαέρωσε την τεράστια συσπείρωση περί την κυβέρνηση (rally effect), που εμφανίσθηκε μετά τον Ιανουάριο και διατηρήθηκε στο εξάμηνο της διαπραγμάτευσης, μέχρι το δημοψήφισμα (Διάγραμμα 8). Αντίστοιχη επίδραση άσκησε η κυβερνητική στροφή και στην πρωθυπουργική δημοτικότητα του Αλέξη Τσίπρα (Διάγραμμα 9).

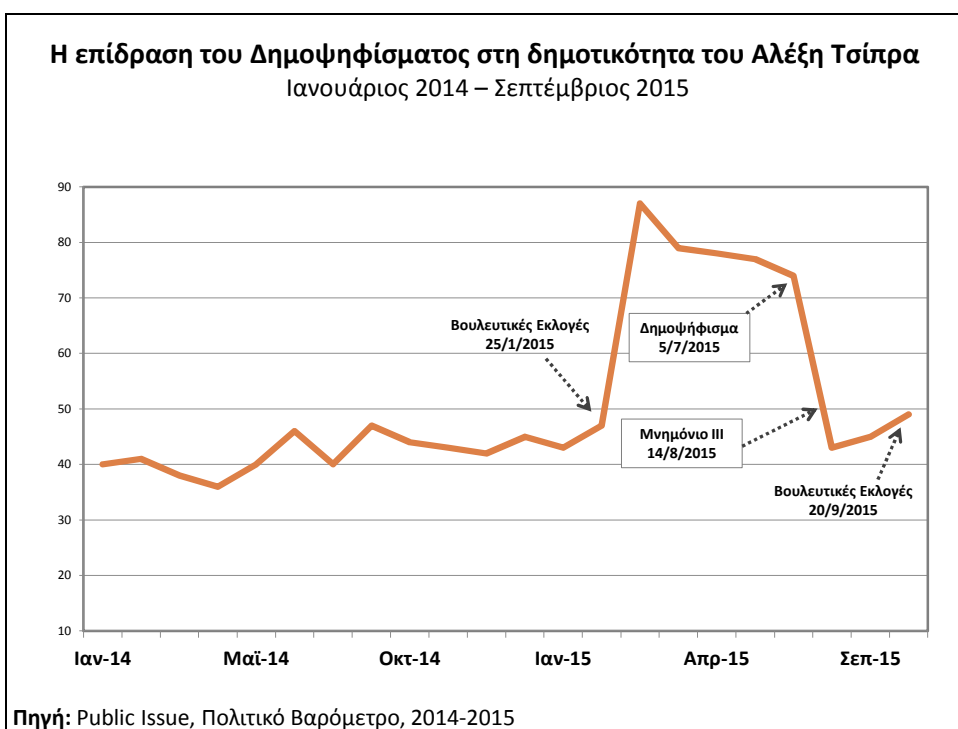
Με την άδοση κατάληξη του δημοψηφίσματος, ακυρώθηκε και η ανατροπή της πολιτικής προοπτικής που εγκαινίασαν οι βουλευτικές εκλογές του Ιανουαρίου 2015. Άμεσο και καταλυτικό αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής εξέλιξης υπήρξε η **απότομη απαξίωση της εκλογικής διαδικασίας**, η απογοήτευση του εκλογικού σώματος και η κάμψη του ενδιαφέροντος για τις εκλογές· τάσεις, που θα αποτυπωθούν ευκρινώς στο αποτέλεσμα των εκλογών του Σεπτεμβρίου.²¹

²¹ Εκτενέστερη πραγμάτευση του αποτελέσματος των εκλογών του Σεπτεμβρίου 2015 και της παρατεινόμενης κρίσης του κομματικού συστήματος, υπάρχει στο Μαυρή 2015α και 2015β.

Διάγραμμα 8

Διάγραμμα 9

Ωστόσο, αυτές οι διεργασίες, ελλείψει και εναλλακτικής λύσης, δεν οδήγησαν σε αποδοκιμασία της κυβέρνησης, αλλά σε ψήφο 2^{ης} ευκαιρίας, χωρίς ανοχή και περίοδο χάριτος, καθώς και -περισσότερο σημαντικό- στην πρωτοφανή αύξηση της αποχής και την έξοδο από το εκλογικό σώμα. Μετά το δημοψήφισμα, η τάση εξόδου πήρε τη μορφή χιονοστιβάδας. Μέσα σε δύο μόλις μήνες, από τον Ιούλιο μέχρι τον Σεπτέμβριο, 594.845 πολίτες εγκατέλειψαν το εκλογικό σώμα. Ο αριθμός αυτός αντιπροσωπεύει το **9,4% των εκλογέων του Ιανουαρίου**. Δηλαδή σχεδόν 1 στους 10, από όσους είχαν ψηφίσει, μόλις 9 μήνες πριν (Μαυράς 2015α).

Με τη μετάλλαξη του ΣΥΡΙΖΑ και την προσχώρησή του (καθώς και των ΑΝΕΛ) στη μνημονιακή πολιτική, πραγματοποιήθηκε **η πιο απότομη και χρονικά συμπτυκνωμένη «σύγκλιση των κομμάτων στην κορυφή», που έχει συμβεί ποτέ στο ελληνικό κομματικό σύστημα. Το κενό όμως δεν καλύφθηκε ούτε από τις δυνάμεις που αποχώρησαν.** Η διάσπαση της ηγετικής και της κοινοβουλευτικής ομάδας του, δεν είχε απήχηση στην κοινωνική και εκλογική βάση του κόμματος.²² Αποτέλεσμα αυτών των μετασχηματισμών είναι ότι, παρά τη δεύτερη εκλογική νίκη του ΣΥΡΙΖΑ, **οι σχέσεις του με το κοινωνικό μπλοκ των κυριαρχούμενων τάξεων διαταράχθηκαν ανεπανόρθωτα, η εκλογική ρευστότητα αναζωπυρώθηκε. Η κομματική ταύτιση των εκλογέων του επέστρεψε, σταδιακά, στα προ του 2012 επίπεδα. Επομένως, η ανοικτή κρίση εκπροσώπησης εξακολουθεί σήμερα να υφίσταται.**

Η πολιτική παράλυση του κοινωνικού σώματος, που προκλήθηκε συνεπεία του σοκ και η ραγδαία υποχώρηση των κοινωνικών κινητοποιήσεων μετά το δημοψήφισμα, ωστόσο, δεν σήμανε και την ιδεολογική ενσωμάτωση των λαϊκών μαζών ή την μακροπρόθεσμη εξασφάλιση της κοινωνικής συναίνεσης στη μνημονιακή πολιτική. Το αντίθετο. Παρά τα δημοσιογραφικά λεγόμενα, η κοινωνική απόρριψη της Μνημονιακής πολιτικής παραμένει συντριπτική και καταγράφεται σε σαφώς υψηλότερα επίπεδα από εκείνα του περσινού Ιουλίου.²³

Ένα χρόνο μετά, η δαιμονοποίηση του δημοψήφισματος λειτουργεί ως επιστημολογικό εμπόδιο για τη θεωρητική και πολιτική του αποτίμηση. Πολλοί επιχαιρούνται για την απαξίωσή του. Άλλοι θεωρούν οριστικό τον ενταφιασμό του. Ίσως να έχουν δίκιο. Ίσως όμως και να βιάστηκαν να πανηγυρίσουν.

²² Βλέπε αναλυτικά, Λιάσκος και Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος (2016, 17-9 και μέρος 3).

²³ Στην μέτρηση του ΠΒ (Ιούνιος 2016), η αυξανόμενη κοινωνική απόρριψη της μνημονιακής πολιτικής έχει προσεγγίσει το 85% Βλέπε σχετικά Πολιτικό Βαρόμετρο 157, Ιούνιος 2016 – Δείκτες κοινωνικού & οικονομικού κλίματος, διάγραμμα 7, <http://www.publicissue.gr/13095/varometro-jun-2016-ind/>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Beckert, Jens. 2007. "Rejecting the Constitution or the Market. Where does the Popular Resistance to European Integration Come From." *Mario Einaudi Center for international Studies*. [https://einaudi.cornell.edu/sites/default/files/Rejecting the Constitution or the Market_Where does the Popular Resistance to European Integration Come From.pdf](https://einaudi.cornell.edu/sites/default/files/Rejecting%20the%20Constitution%20or%20the%20Market_Where%20does%20the%20Popular%20Resistance%20to%20European%20Integration%20Come%20From.pdf)
- Crouch, Colin. 2006. *Μεταδημοκρατία*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- de Vreese, Claes H., ed. 2007. *The Dynamics of Referendum Campaigns. An International Perspective*. London: Palgrave Macmillan.
- de Vreese, Claes H. 2007. "Context, Elites, Media and Public Opinion in Referendums: When Campaigns Really Matter." In *The Dynamics of Referendum Campaigns. An International Perspective*, ed. Claes H. de Vreese London:Palgrave Macmillan, 1-20.
- FitzGibbon, John. 2009a. "Referendum briefing paper no 17. The Second Referendum on the Treaty of Lisbon in the Republic of Ireland, 2nd October 2009."
- FitzGibbon, John. 2009b. "Ireland's No to Lisbon: Learning the Lessons from the failure of the Yes and the Success of the No Side." SEI Working Paper No 110, EPERN Working Paper No 21. <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/epern-working-paper-21.pdf>.
- Gilland, Karin. 2002. "Ireland's Second Referendum On The Treaty of Nice, October 2002." <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/epern-ref-no-1.pdf>.
- Harmsen, Robert. 2005. "Referendum Briefing Paper No 13. The Dutch Referendum on Ratification of the Constitutional Treaty, 1 June 2005." European Parties Elections and Referendums Network (EPERN), www.sussex.ac.uk/sei/documents/epern-rb_netherlands_2005.pdf.
- Hillebrandt, Maarten. 2008. "Rejection by Referendum: a New Expression of Discontent in the EU." http://www2.warwick.ac.uk/fac/cross_fac/iatl/reinvention/issues/volume1issue2/hillebrandt.
- Holmes, Michael. 2008. "Referendum Briefing Paper No 16. The Referendum on the Treaty of Lisbon in the Republic of Ireland, 12 June 2008." *European Parties Elections and Referendums Network (EPERN)*, www.sussex.ac.uk/sei/documents/epern_no_16_ireland_08.pdf.
- Λάσκος, Χρήστος και Δημοσθένης Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, επιμ. 2016. *Το ΟΧΙ που έγινε ΝΑΙ*. Αθήνα: ΚΨΜ.
- Marthaler, Sally. 2005. "Referendum Briefing Paper No 12. The French Referendum on Ratification of the Constitutional Treaty, 29 May 2005." *European Parties Elections and Referendums Network (EPERN)*, www.sussex.ac.uk/sei/documents/epern_rb_france_2005.pdf
- Μαυρής, Γιάννης. 2015α. «Από τον Ιανουάριο, στον Σεπτέμβριο 2015. Η ανατροπή της ανατροπής». *Εισήγηση στην Ημερίδα που διοργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, με θέμα: «Το εκλογικό 2015. Καταγραφές, ανιχνεύσεις, ερμηνείες»*. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τρίτη 24 Νοεμβρίου 2015.
- Μαυρής, Γιάννης. 2015β. «Κομματικό και εκλογικό σύστημα, 2012-2015. Στις Συμπληγάδες μιας διπλής χρεωκοπίας». *Εισήγηση στην ημερίδα που διοργάνωσε το Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – ΙΘΔΤ, με θέμα: «Εκλογικό σύστημα, πολιτικό σύστημα και Σύνταγμα»*. Αθήνα, 7/12/2015.
- Mendez, Fernando, Mario Mendez, and Vasiliki Triga. 2009. "Direct Democracy in the European Union: How Comparative Federalism Can Help Us Understand the Interplay of Direct Democracy and European Integration." *Revista De Ciencia Politica* 29(1):57-83.
- Noelle-Neumann, Elizabeth. [1984] 1993. *The Spiral of Silence. Public Opinion - Our Social Skin*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Πατσίκας, Δημήτρης. 2015. «Το δημοψήφισμα της 5^{ης} Ιουλίου 2015: πολιτικό και συνταγματικό χρονολόγιο». *Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου* 4 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος):528-33.